

Prof. Dr.
Sinan MARUFOĞLU

Department of Humanities, College of
Arts & Sciences, Qatar University,
Doha-Qatar.
sinanmarufoglu@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1270-012X>

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted

Eser Geçmişi / Article Past: 20/05/2022 23/06/2022

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.1119369>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

Eyalet'ten Vilayet'e, 19.Yüzyılda Bağdat'ta Osmanlı İdari Düzenlemeleri

From State to Province, The Ottoman Administrative Regulations in Baghdad During the 19th Century

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, bir taraftan devletin merkez-taşra ilişkilerinde ve idari örgütlenmesinde merkezi bir yapılanmaya ve Batı tarzı bir modernleşme sürecine girerken, diğer yandan sanayileşmiş Avrupa Devletleri'nin siyasi ve ekonomik etkisi altına girmeye başlamıştır. 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı idari teşkilatında salyaneli eyalet statüsünde yönetilen Bağdat, 1831 senesinde Bağdat valisi Davut Paşa'nın görevden alınması sonrasında, Tanzimat süreci ve vilayet sisteminin uygulanması dönemlerinde bir dizi yeni idari düzenlemelere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Bağdat'ta, eyalet sisteminden yeni vilayet sistemine geçiş sürecinde ve sonrasında Osmanlı Devleti tarafından uygulanan yönetim değişiklikleri ve idari düzenlemeleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bağdat Vilayeti, 19. yüzyıl, İdari Teşkilat, Bağdat Valileri.

Abstract

In the 19th century, while the Ottoman Empire entered a western-style modernization process in the central-provincial relations and administrative organization of the state, on the other hand, it began to fall under the political and economic influence of the industrialized European states. Baghdad, which governed as a salyaneli province in the Ottoman administrative organization since the 16th century, has seen a series of new administrative regulations after the removal of the Governor of Baghdad, Davut Pasha in 1831 and during the implementation of the Tanzimat process and the province system. In this study, we will emphasize the administrative changes and administrative regulations implemented by the Ottoman Empire in the 19th century in Baghdad, during and after the transition from the state system to the new province system.

Keywords: Ottoman State, Baghdad Province, 19th century, Administrative Organization, Governors of Baghdad.

ATIF: MARUFOĞLU Sinan, "Eyalet'ten Vilayet'e, 19.Yüzyılda Bağdat'ta Osmanlı İdari Düzenlemeleri", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8/2 (Haziran 2022), s. (543-560)

CITE: MARUFOĞLU Sinan, "From State to Province, The Ottoman Administrative Regulations in Baghdad During The 19th Century", *Journal of History and Future*, 8/2 (June 2022), pp. (543-560)

Giriş

Bağdat Şehri, Abbasi Devleti'nin ikinci Halifesi Ebu Cafer Al-Mansur tarafından 762 yılında Dicle Nehri'nin sağ tarafında yapımına başlanmış, 766 senesinde de tamamlanmış ve Abbasi Devleti'nin başkenti haline getirilmiştir.

Abbasi dönemi boyunca İslam dünyasının ilim, kültür, ticaret ve sanat merkezi haline gelen Bağdat şehri, 1258 senesinde Moğol istilasıyla tahrip edilmiştir. 1508 senesinde İran Safevi Devleti'nin idaresine geçen Bağdat, 1534 senesinde Kanuni Sultan Süleyman'ın İran Safevi Devletine karşı başlatmış olduğu Irakayn Seferi sonucunda Osmanlı idaresine girmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'ta idari düzenlemeler yapmış, tımar ve zeametleri dağıtmış ve Bağdat bölgesi, salyaneli bir eyalet statüsünde yönetilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı hâkimiyet alanı Bağdat'tan Basra körfezine kadar uzanmıştır.

Ancak başta Bağdat olmak üzere, Irak coğrafyası 17. yüzyılın ilk yarısına kadar İran ve Osmanlı Devletleri arasında, siyasi ve askeri nüfuz mücadelesi içinde kalmış ve zaman zaman iki devlet arasında el değiştirmiştir. 1622 senesinde Bekir Subaşı isyanı sebebiyle yeniden İran Safevi Devleti'nin eline geçen Bağdat, Sultan 4. Murat tarafından 1638 senesinde gerçekleştirilen Bağdat Seferinden sonra tekrar Osmanlı idaresine girmiştir.

Osmanlı döneminde Bağdat'ta modernleşme süreci ve yeni idari düzenlemeler, Sultan 2. Mahmut döneminde 1831 senesinde askeri güç sevk ederek Bağdat velisi Davut Paşa'nın görevden alınması ve Osmanlı merkezi yönetiminin yeniden tesis edilmesi sonrasında başlamış ve devam etmiştir.

İlk olarak Bağdat valisi Ali Rıza Paşa döneminde Bağdat'ta askeri ve idari istikrarın sağlanmasına müteakip, aynı sene içerisinde meydana gelen salgın ve sel felaketlerinin yol açtığı tahribatlar giderilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat dönemi ile birlikte Bağdat'ta Şura meclisleri de denilen eyalet meclisleri yeniden tesis edilmiş ve bunların çalışma günleri ve alanları düzenlenmiş ve daha sonra Bağdat'ta eyalet idaresinde, idari, şer'i, mali ve askeri meselelere bakan ihtisas komisyonları kurulmuştur.

Osmanlı Devletinde eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş ilk defa 1864 senesinde Tuna vilayetinde Mithat Paşa'nın valiliği döneminde uygulanmıştır. Bağdat'ta vilayet uygulaması yine Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1871) döneminde başlatılmıştır.

Bu dönem ile birlikte Bağdat vilayetinin idari yapısı daha da kurumsallaştırılmış ve idari, güvenlik, maliye, adliye, bayındırlık, eğitim, ulaşım ve sağlık gibi kamu hizmetleri de, modern devlet yapısı ve anlayışı içinde düzenlenmeye ve sunulmaya başlanmıştır.

19.yüzyılda eyaletten vilayete giden süreçte Bağdat'ta uygulanan Osmanlı idari düzenlemelerin ayrıntılarına girmeden önce, bu dönem öncesinde Bağdat eyaletinin idari yapısına bakılacak ve 1831 senesinde Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresinin yeniden tesis edilmesi süreci üzerinde durulacaktır.

19. Yüzyıl Öncesinde Bağdat Eyaletinin İdari Yapısı

Osmanlı Devleti klasik dönemde idari ve mali açıdan eyaletlerini, tımarlı ve salyaneli olmak üzere iki şekilde yönetmekte idi. Tımarlı eyaletler, tımar sistemi çerçevesinde, eyalet toprakları

has, zeamet ve tımarlara ayrılmıştır. Haslar beylerbeylerine, zeametler sancakbeylerine ve tımarlar sipahilere tahsis edilmiştir. Elde edilen gelirler defterdarlar tarafından toplanmakta ve avarız haneleri adı altında merkez hazineye bağlanmışlar idi.

Salyaneli eyaletler tımar sistemi dışında idiler. Bunların gelirleri de eyalet defterdarları tarafından toplanmakta idi. Toplanan gelirlerden beylerbeylerinin ve devlet adına hizmet eden sivil ve asker ödenekleri çıkartılarak gereken harcamalar yapıldıktan sonra, geri kalan kısmı yıllık 'Salyana' olarak İstanbul'a veya merkezin tevcihleri doğrultusunda çevrede ihtiyacı olan eyaletlere gönderilmekte idi.

Osmanlı Devleti, 1534 senesinde Bağdat'ı idaresine dâhil ettikten sonra Irak coğrafyasını beş ayrı eyalete bölerek yönetmiştir. Bu eyaletler; kuzeyde Musul ve Şehrizar, ortada Bağdat ve güneyde de Basra ve El-Ahsa eyaletleri idi.¹ Tanzimat dönemine kadar, Musul ve Şehrizar eyaletleri tımarlı statüde, Bağdat, Basra ve El-Ahsa eyaletleri ise salyaneli eyaletler statüsünde idare edilmiştir.

Osmanlı kayıtlarına göre 1560 senesinde, Bağdat eyaleti, 29 sancaktan oluşmakta idi. 1578–1588 döneminde ise sancak sayısı 22'e düşmüştür. Bu dönemde eyaletin önemli sancakları arasında; Erbil, Hille, Zengabat, Semavat, Kerkük, Cessan, Bedre, Harirdivin, Bayat, Rumahiye, Derteng, Cevazir, Vasıt ve Kasr-ı Şirin gibi bölgeler yer almakta idiler.

Bunların dışında diğer bir önemli idari birim olan İmadiye bölgesi ise, yarı müstakil hükümet statüsünde eyalete bağlı bir konum arz etmekte idi. Eyalette beylerbeyi ve kadıların yanı sıra, yeniçeri, cebeci, hisar ağaları, topçu başı, hazine ve tımar defterdarları, gümrük emini gibi yüksek devlet memurları da görev yapmakta idiler.²

17. yüzyılda, Bağdat eyaletine bağlı sancak sayısı 18'e düşmüştür. Bunlar; Hille, Zengabat, Cevazir, Ramahiyye, Cengula, Karadağ, Dertenek, Semavat, Beyat, Derne, Dehbala, Vasıt, Kerent, Demirkapı, Okaniye, Geylan ve İmadiye sancakları idi. Bu sancakların büyük bir kısmı has olarak sancakbeylerine dağıtılmış idi.³

Bağdat'ın 1638 senesinde Sultan 4.Murat tarafından Safevilerden geri alınması ile birlikte, eski eyalet teşkilatı yeniden kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Bağdat eyaleti, bir kısmında tımar sisteminin uygulandığı, diğerlerinde ise uygulanmadığı 25 sancağa bölünmüştür.

1779 senesinde Basra ile Şehrizar eyaletleri birer sancak haline dönüştürülmüş ve Bağdat eyaletine bağlanmışlardır⁴. Bağdat eyaletindeki söz konusu idari yapı, büyük ölçüde 1831 senesine

1 -Abbas, El-Azzavî, *Tarihü'l-Irak Beyne'l-İhtilaleyn*, c 4, Şeriket Etticare ve't-tiba'a El-mahdüde, Bağdat,1949.s.37.

2 -Cengiz Murat ve diğerleri, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2006, s.25.

3 -17.yüzyılda Bağdat valisinin salyanesi 14 yük idi. Dönemin Osmanlı değer ölçütlerine göre, 1 yük 100000 (yüz bin) akçe olarak kabul edildiğinden, Bağdat valisinin salyanesi 1400000 (bir milyon dört yüz bin) akçe idi. Bağdat eyaletine bağlı bazı sancakların has olarak verildiği ve bunların arasında Hille emirinin has'ı 951600 akçe, Karadağ emirinin has'ı 804240 akçe, Derne emirinin has'ı 406930 akçe ve geri kalan sancakların hasları da 200000-300000 akçe civarında olduğu zikredilmiştir. Halil Sahillioğlu, *Min Tarih el-Aktar el-Arabiyye fi el-ahd el-Osmani*, Merkez El-Ebhas li't-tarih ve'l-funun ve'l-sakafa el-İslamiyye(Ircica) İstanbul, 2000, s.514 -516.

4 - Cengiz Murat ve diğerleri, a.g.e, s.27.

kadar devam etmiştir.

II-1831 Senesinde Bağdat Valisi Davut Paşa'nın Görevden Alınması

Sultan 2.Mahmut döneminde, Yeniçeri askeri teşkilatın 1826 senesinde lağvedilmesine müteakip Osmanlı Devletinde askeri, idari, mali ve kamu hizmetleri alanlarında Avrupa tarzı bir modernleşme sürecine girilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin iç ve dış etkenler dolayısıyla artan para sıkıntısını gidermek ve taşra eyaletlerinde gelir kaynaklarını yeniden kontrol etmek üzere, merkezin talimatları dışında hareket eden valileri görevden alma, Ayanların gücünü zayıflatma ve taşra eyaletlerinde de Osmanlı merkezi otoritesini tesis etme girişimleri başlatılmıştır. Bu girişimlerin başlatıldığı eyaletlerin en önemlisi de Bağdat eyaleti olmuştur. O dönemde Bağdat eyaletinin başında, 1816 senesinden itibaren Davut Paşa⁵ bulunmakta idi.

Davut Paşa, 1820 senesinden itibaren keyfi olarak Bağdat'ta para basmaya başlamış, devletin koyduğu gümrük tarifelerine uymamış, Rusya Savaşı dolayısıyla kendisinden talep edilen paraları göndermemiş ve aynı zamanda 1830 senesinde de, kendisine para tahsili için gönderilen Padişah elçisi Sadık Efendi'yi katletmiştir. Davut Paşa ayrıca bu dönemde, Basra ve Bağdat eyaletlerinde giderek ticari nüfuzu artan İngiliz çıkarlarına karşı bir tutum içerisine de girmiş olması, İngilizlerin de bu validen kurtulmak için Osmanlı Devleti'ni desteklemeye sevk etmiştir⁶.

Osmanlı Devleti, 1827 senesinde Navarin deniz muharebesi mağlubiyeti, 1830 senesinde kuzey Afrika'da Cezayir eyaletinin Fransızlar tarafından işgal edildiği ve Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan girişimlerinin yaşandığı bir dönemde, Bağdat valisi Davut Paşa'nın Bağdat'ta sergilediği tutum ve aldığı kararları bir isyan girişimi olarak kabul etmiştir.

Osmanlı Devleti bunun üzerine, Davut Paşa'nın Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile işbirliğine gitme ihtimalini de önlemek için, askeri güç sev ederek görevden alınması için 1831 senesinde Diyarbakır valisi Ali Rıza Paşa'yı⁷ görevlendirmiş ve kendisine Bağdat, Basra ve Şehrizer valilikleri de verilmiştir.

5 - Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın kölesi ve aynı zamanda damadı olarak, 1816 senesinde vezir rütbesiyle Bağdat ve Basra valiliği kendisine verilmiştir. Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahut Tezkere-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, Matbaa-î âmîre, C.2, 1311, s.326.

6 - Bağdat valisi Davut Paşa'nın, İngilizlere karşı takınmış olduğu olumsuz tavırları hakkında, Longrigg; "bu valinin Sultan'ın emirlerine rağmen, İngiliz mallarına uygulanan gümrük tarifelerini ikiye katlaması, İngiltere temsilcisi Mr. Reach'i Bağdat'ta alıkoyarak, Bombay'a gitmesine izin vermemesi, İngilizleri bu validen kurtulmanın yollarını aramaya zorlamıştır. Zira Avrupalılar, iki yüz yıldan beri sabırla kurmuş oldukları ticaretlerini ve bölgedeki sosyal ve siyasal çıkarlarının Bağdat'taki rüşvetçi ve gerici bir hükümetin sorumsuz sözleri ile son bulmasına asla müsaade edemezlerdi. " tespitlerini yapmıştır. Bakınız: Stephen Hemsley Longrigg; *Arbaat-u Kurun min tarihü'l-Irak el-hadis*, tercemet Cafer el-Hayyat, menşürât el-Şerif el-Radi, Kum, İran 1968, s.308.

7 -Ali Rıza Paşa "Trabzonludur, Lâz Ahmet Paşa'nın akrabasıdır. Manisa mütesellimi, İzmir gümrükçüsü ve daha sonra Menemen voyvodası olur. 1828 senesinde İstabl-ı Âmire pâyesi ile Halep valisi Rauf Paşa'ya Kethüda olur. 1829'da Vezir Unvanı ile Halep Valisi olur. 1830'da Diyarbakır valisi olur. Bağdat'ta vali bulunan Davut Paşa'yı Bağdat'tan çıkarmakla görevlendirilir ve bu görevi yerine getirerek devlete hizmetinden dolayı Bağdat valisi olur. 1837'de Bağdat valiliğinin yanı sıra Şehrizer valiliği kendine tevcih edilir. 1840'ta Cidde, 1842'de de Şam valisi olan Ali Rıza Paşa, 1845 senesinin Zilkade ayında valilik görevinden ayrılmış ve 1845 senesinin Ramazan ayında Şam'da vefat ederek Bilal-i Habeşî'nin bulunduğu mezarlıkta toprağa verilmiştir. Mehmet Süreyya, a.g.e, C.3, 1311, s-568.

Ali Rıza Paşa'ya ve bu göreve katılacak olan kumandanlara, askerlere ve bu sefere yardım edecek olan bölge aşiret şeyhlerine hitaben bir ferman çıkarılmıştır⁸.

Ayrıca, bölgedeki Arap aşiret şeyhlerine verilmek üzere onları, Ali Rıza Paşa ve ordusu maiyetinde olmaya emreden, bu emre uydukları takdirde ödüllendirilecekleri müjdesini veren, aksi halde ağır cezaya çarptırılacakları uyarısını da içeren aslı ile birlikte 20 adet Arapça ferman, 9 Ocak 1831 tarihinde Ali Rıza Paşa'ya gönderilmiştir.⁹

Osmanlı Devleti'nin bu kararı ve Ali Rıza Paşa'nın askeri hazırlıklarının haberleri, Bağdat'ta etkisini göstermeye başlamış ve halk arasında Davut Paşa'nın Bağdat'ta son günlerini yaşadığı kanaatleri yaygınlık kazanmaya başlamış ve etrafındakilerin hızla çözülmesine yol açmıştır. Bağdat ile diğer bölgeler arasında ticaret durma noktasına gelmiş, halk büyük bir endişe ve telaş içine girmiş, stok yapmak üzere gıda maddelerine yönelik talep artışları meydana gelmiş ve dolayısıyla fiyatların da hızla yükselmesine yol açmıştır.

Bu dönemde Bağdat'ta meydana gelen veba salgını ve sel felaketleri de, Davut Paşa'nın gücünü büsbütün yok etmiş, Bağdat'ta büyük tahribatlara yol açmış ve sonuçta Davut Paşa'nın önünde Ali Rıza Paşa'ya teslim olmaktan başka çıkış yolu bırakmamıştır. Ali Rıza Paşa, teslim olan Davut Paşa'yı, büyük bir takdirle karşılamış, kendisine ikramda bulunmuş ve saygın bir şekilde İstanbul'a göndermiştir.

Davut Paşa'nın yukarıda sözü edilen itaatsizlik, isyan ve Sultan elçisini katletme gibi ağır suç ve eylemlerine rağmen, idam edilmemesi ve kendisine böyle saygın bir şekilde davranılmasının nedenleri hakkında farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bunların başında, Sultan 2.Mahmut'un yeni devlet anlayışı ve yaklaşımı gereği, azledilen valilerin artık öldürülmeyecekleri kanaatini oluşturmak istemesi idi.

Zira o döneme kadar Osmanlı Devletinde azledilen valilerin büyük bir kısmı katledilmişler ve bu da azledilen taşra valilerinde isyan etmelerine yol açmakta idi. Sultan 2. Mahmut, Davut Paşa'yı idam etmeyerek valilerine yeni dönemde artık görevden azledilmenin ölümle sonuçlanmayacağını göstermek istememesi idi.

Diğer bir yoruma göre ise Davut Paşa'nın bir İslam âlimi olması nedeniyle, ulema kesiminin tepkisini üzerine çekmek istememesi idi.

8 -Söz konusu Ferman'da; 'hâlen Bağdat, Basra, Şehrizar, Halep ve Diyarbakır valisi vezirim Ali Paşa İclal'ye ve müşârün ileyhi maiyetinde bulunan mîr mirân-ı kirâm ikbâlühüm'e ve süvari-i asâkir-i mensûra miralayları zîde ikbâlühüm'e ve ümerâ-ü müteayyinat ve kabâil şeyhleri ve sair asâkir-i zafer unvân zîde mecdühüm'e ' hüküm denilmiş ve şöyle devam edilmiştir; 'Senki gayret mîr müşârün ileyhisin, malum hamiyetlüzümün olduğu vecihle, Bağdat Valisi sâbık Davut Paşa'nın derkâr olan lisânda hâl-ü redâet-i ef'âlî cihetiyle te'dib-ü terbiyesi maddesi uhde-i hamiyetine ihâle ve tefvîz kılındığına mebnî, muktaza-i memuriyet ve lâzıma-i dirayet ve sadakatin üzere, bu bapta icra-yı tedâbir-i sâibe ve i'mâl arây-ı sâkıbe ile bâ a'vn-ü inâyet-i hazreti bâri, hitta-i Bağdat'ın Paşâ-yı merkûm yedinden nez'-ü teshiri ve kendisinin dahi ahz-ü girifti ile, indifâ'-ı gâilesi emrinde sâha-i pirâyı pîroz olân ikdâm-ü gayret-ü ihtimâm-ü himmetin' sarf edilmesi talep edilmiştir. BOA, İrd.Müh.Def. No:9/17-18. Evasıt-Cemaziyelevvel-1247 (1831).

9 - Ocak 1831 tarihinde Bağdat Valisi Davut Paşa'ya yönelik başlatılan askeri hazırlıklar Şubat ayında tamamlanmış ve yola çıkmıştır. Bölgedeki Arap aşiretlerin önemli bir kısmı ve en başta da Şeyh Sufuk'a bağlı Şamar aşireti kendilerine gönderilen Arapça fermanlara uyarak, Ali Rıza Paşa'nın ordusuna katılmak üzere yola çıkmaya başladıklarını bildirmişlerdir. Sinan Marufoğlu, *El-Irak fi'l-Vesâik El-Osmaniyye*, Dar El-Shorok, Amman, 2006, ss.233-234.

Başka bir gerekçe ise Davut Paşa'nın dillere destan duyulan zengin servetini devletle paylaşmasını sağlamak olduğu ileri sürülmüş ve son olarak da Sultan 2.Mahmut, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile yapılacak müzakerelerde, Davut Paşa'dan istifade etme isteği olduğu ileri sürülmüştür.¹⁰

Davut Paşa'nın teslim olması ve Bağdat'ın Ali Rıza Paşa tarafından ele geçirilmesi haberleri, İstanbul'da ve Sarayda büyük bir sevinçle karşılanmış ve bu münasebetle de Ali Rıza Paşa'ya, bazı hediyeler ile birlikte, kendisini bu zaferinden dolayı tebrik eden, Hatt-ı Hümayun ile süslenmiş bir ferman gönderilmiştir.¹¹

III-1831 Senesinde, Bağdat'ta Merkezi İdarenin Yeniden Kurulması

1831 senesinde Bağdat valisi Davut Paşa'nın büyük ölçüde savaşızsız bir şekilde teslim olması¹² ve görevden alınmış olmasına rağmen, Bağdat şehri bu süreçte büyük tahribata uğramıştır.

Bağdat'ta büyük tahribata yol açan gelişmeler ise, aynı dönemde meydana gelen veba salgını ile Dicle sularının taşması olmuştur. 1830 senesinin Temmuz ayından itibaren, veba salgının Tebriz'de meydana geldiği haberleri Bağdat'a ulaşmış ve salgının Kerkük ve Süleymaniye'de ölümlere yol açtığı ve yakında Bağdat'a sıçrayacağı haberleri kulaktan kulağa halk arasında hızla yayılmakta idi. Kısa zaman içinde veba salgını Bağdat'a ulaşmış ve bu şehirde hızla toplu ölümlere neden olmaya başlamıştır.¹³ Öyle ki, iki haftada 7000 kişi bu salgın yüzünden vefat etmiştir.¹⁴

Nisan ayı boyunca Bağdat'ta büyük nüfus ölümlerine yol açan veba salgını etkisini sürdürürken, yeni bir felaket bu sefer Bağdat'ın yerleşim yapısının tahrip olmasına ve yeni ölümlerin meydana gelmesine sebep olmuştur. Halkı büyük bir korku ve dehşete düşüren bu yeni felaket ise Dicle Nehrinden gelmiştir.

21 Nisan 1831 tarihinden itibaren suları yükselmeye başlayan Dicle Nehri, 26 Nisan gecesi taşmaya başlamış ve birkaç saat içinde Bağdat'ta yaklaşık 2000 ev sular altında kalmış ve 24 saat

10 -Bakınız: Longrig, a.g.e,s.328-329. Mehdi Jawad Habib El-Bustani, Bağdad'daki *Kölemen Hakimiyyetinin Te'sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Vâliliği (1749-1842)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979, ss.149-150.

11 -Bu ferman aynı zamanda o günün Takvim-i Vakayi Gazetesinde yayınlanmıştır. *Takvim-i Vakayi Gazetesi*, sayı; 3, 14 Cemaziyelahir 1247 (20 Kasım 1831). El-Baustani,a.g.e,s.151.

12 -Davut Paşa, 1831 senesinde görevden alınmasından ve İstanbul'a gönderilmesinden sonra Sultan 2. Mahmut tarafından affedilmiştir. 1833 senesinde kendisine Bosna valiliği verilmiş ancak 1835 senesinde bu görevinden de azledilmiştir. 1837 senesinde Şurayı Bâb-ı Âli Reisliği, 1839 senesinde Ankara Valiliği, 1846 senesinde de Kutsal belde Medine'de Şeyhü'l-Harem görevinde bulunmuştur. Ancak 1850 senesinde bu görevinden alınmış ise de, ertesi yıl 1851'de tekrar bu göreve atanmış olan Davut Paşa, aynı yılın Ramazan ayında vefat etmiş ve Medine'de defnedilmiştir. Davut Paşa'nın devlet idareciliği yanında, İslam din bilgini olduğu da ilgili olduğu kabul edilmekte ve kendisi bu yüzden ayrıca 'Âlim, Kâmil ve Fâzıl' biri olarak tanımlanmıştır. Mehmet Süreyya, a.g.e, s.326.

13 -Ali Rıza Paşa ordusunun Bağdat'a yönelik Şubat ayında Halep'ten hareket ettikten yaklaşık bir ay sonra, 1831 senesinin Mart ayında ilk salgın ölümleri Bağdat'ta görülmeye başlanmış ve ilk ölüm vakaları Bağdat'ın Yahudi nüfusu arasında meydana gelmiş ve hızla diğer kesimlere de sirayet ederek, Nisan ayının ilk haftasından sonra toplu ölümler görülmeye başlanmıştır, bazı kaynaklara göre, Bağdat halkı günde ortalama 150 kişiyi salgına kurban vermekte idi. Longrig, a.g.e,s.319.

14 - Halil İnalçık, Donald Quataert, Editör; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, c.2, Eren Yayıncılık, 2004,s.911.

içinde bu sayı 7000'e yükselmiş ayrıca Hükümet Sarayı sular altında kalmış ve valinin konağı da zarar görmüştür.

Arkasında binlerce ev, işyeri ve devlet binalarının su altında kalmasına ve yüzlerce insanın ölmesine yol açtıktan sonra Dicle suları iki gün sonra geri çekilmeye başlamıştır. Mayıs ayının ikinci haftası ile birlikte veba salgını da etkisini yitirmeye başlamış ve halk yeniden yaralarını sarmaya, evlerini onarmaya ve işlerinin başlarına dönmeye başlamışlardır.¹⁵

Ancak bu veba salgını ve sel felaketi Bağdat'ta tarihte örneklerine az rastlanır tahribatlara yol açmıştır. Bağdat şehri ve halkı, geçmişte 1258 senesinde yaşanan büyük Moğol kıyımını ve tahribatını adeta yeniden yaşamış gibi bir duruma düşmüşlerdir.

İşte Ali Rıza Paşa, Eylül 1831 tarihinde Bağdat'a muzaffer olarak girdiği Bağdat şehri, böyle ağır tahribata uğramış bir durumda idi. Ancak Davut Paşa'nın teslim olması akabinde, Ali Rıza Paşa'nın suhuletle Bağdat yönetimi devralması, halk arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Bu gelişme üzerine halk yeniden ümitlenmeye başladı ve artık bundan sonra durumlarının iyileşeceği kanaatleri yaygınlaştı, ticaret yolları yeniden açıldı ve pazarlar dolmaya ve fiyatlar hızla düşmeye başladı ve böylece Bağdat'ta, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan, büyük idari düzenlemelerin, sosyal ve ekonomik değişimlerin meydana geleceği yeni bir döneme girilmiştir.

IV-Bağdat'ta Eyalet Meclisinin Oluşturulması

Tanzimat öncesinde Osmanlı taşra eyaletlerinde, eyalet işlerinin görüşülmesinde ve karar verme noktasında, vali ve diğer idarecilerin yanı sıra, halkın takdir ve teveccühüne sahip zengin ve ileri gelenlerinden olan Ayanlar¹⁶ ile birlikte, devletin kabul ettiği, halkın bütün inanç gruplarının temsil edildiği mahalli meclisler bulunmaktaydı. Vilayet, kaza ve nahiye meclislerinin işleyiş tarzı benzer doğrultuda idi¹⁷. Ayan meclisleri olarak bilinen bu meclislere, bazen Şura meclisleri de denilmekteydi.

Osmanlı Devleti, Tanzimat sürecini İstanbul ve diğer eyaletlerde 1839 senesinde resmen başlatmış ise de bazı taşra eyaletlerinde bu durum bölgenin içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla, daha geç bir tarihte uygulanmaya konulmuştur. Bu bağlamda Tanzimat süreci Bağdat, Basra ve Şehrızor eyaletlerinde 1843 senesinde, Musul eyaletinde ise 1847 senesinde hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti Tanzimat uygulamaları kapsamında almış olduğu idari düzenlemeleri, Bağdat valiliğine de bildirmiştir. 1841 senesinde Bağdat valisine gönderilen bir yazıda, öteki eyaletlerde olduğu gibi Irak vilayetlerinde de halkın seçtiği ulema, ileri gelenler ve dinî azınlıklarının da temsilcilerinin bulunduğu her bir nahiye, kaza ve eyalette, devlet nezdinde halkın sorunlarına çözüm öneren meşveret kurumları olarak birer Şura meclisleri kurulması talep

15 - Longrig,a.g.e,s.321-322.

16 - 1791 senesinde taşra valilerine gönderilen bir yazıda; taşralarda 'memleket işleri ahalinin intihabıyla (seçimi ile) tayin olunan Ayanlar marifetiyle idare olunurken, bilahare bu usule halel gelmiş ve bunun neticesi olarak idare' bozulmuş olduğunu bildirmekte ve yeniden 'evvelce olduğu üzere intihabi ahali ile Ayan nasbı (tayin)' edilmesi talep edilmiştir. BOA, Cev.Dh, No:2265, Rabiülevvel 1205(1791).

17 -Mahalli Meclisler konusunda detaylı bilgi için, bakınız; İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.

edilmiştir.¹⁸

Söz konusu meclislerin haftada üç gün: pazar, salı ve perşembe günleri ‘Mecalis-i Selase’de toplandıklarında;

1-Pazar günleri, devletin mirî, mali ve önemli işlerinin görüşülmesi;

2-Salı günleri, şer’i ve örfî hukuki meselelerin görüşülmesi;

3-Perşembe günleri ise askeri malzemeleri, savaş mühimmatı ve öteki askeri ihtiyaçların görüşülmesi talep edilmiş ve bu hususlarda almış oldukları kararlarını ve düşüncelerini hakkaniyet üzere ve şer’a uygun bir şekilde devlete bildirmeleri talep edilmiştir.¹⁹

Ali Rıza Paşa döneminde, 1841 senesinde uygulamaya konan ve Bağdat eyaletinin yanı sıra diğer Irak eyaletlerinin de sorunlarını çözmek üzere kurulan bu meclisin işleyişini düzenlemek üzere, mecliste üç ayrı komisyon oluşturulmuştur. Bu ilk mecliste kurulan komisyonlarda görev alan meclis başkanı ve üyelerin isimleri ve görevleri aşağıda Tablo -1de verilmiştir.

Meclise intikal eden hususlar, konularına göre tasnif edilerek meclisin ilgili komisyonuna havale edilmekte idi. Karara ve bu hususlarda alınan kararlar her ay düzenli olarak Valilik üzerinden İstanbul’a bildirilmekte idi, karara bağlanmayan hususlar hakkında ise İstanbul’un görüşü veya kararı talep edilmekte idi.

Tablo:1

1841 senesinde, Bağdat Eyalet Meclisi Komisyonları*

1-Mali ve önemli işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Osman Seyfî Bey	İkinci rütbeli, Divân Kâtibi	Komisyon Başkanı
Osman Paşa	Mir miran	Komisyon Üyesi
İsmail Paşa	Süvari Mirlivası	" "
İbrahim Fethi Paşa	Piyade Mirlivası	" "
Abdülkadir Ağa	İkinci rütbeli, Bağdat gümrükçüsü	" "
Ali Yaver Bey	Istabl-ı Âmire payelilerden	" "
İsmail Hakkı Bey	Üçüncü rütbeli	" "
Hurşit Bey	Üçüncü rütbeli, Mühürdar	" "
İbrahim Besin Efendi	Dördüncü rütbeli, gider memuru	" "
2-İdari ve Şer’i işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Takiyüddin Efendi	Bağdat Kadısı	Komisyon Başkanı

18 -Yazıda bu meclislerin temel amacı ve görev alacak kişiler hakkında; ‘Memâlik-i Osmâniye’de olduğu üzere her bir yerde Mecâlis-i Şurâ kurularak, o yörenin şer’î, mülkî, askeri ve bütün hususlarını şer-i şerîf ve kanûnnâme-i münîfe tatbik etmek üzere, devletin güvendiği ve halkın kabul ve seçtiği ulemâ ve vuzuh-u ahâli ve mîrli Paşalar ve ümerây-ı askerîye ve tüccâr ve Yahud-ü Nasârâ’nın muhtârları’ arasından seçilenler ve tayin edilenler zikredilmiştir. BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

19 - BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

Mahmut Efendi	Bağdat Müftüsü	Komisyon Üyesi
Mehmet Sait Efendi	Eski müftü	" "
Abdullah Efendi	Şafii Müftüsü	" "
Mahmut Efendi	Bağdat Nakibi	" "
Abdülkadir Bey	Kürt Beylerinden İbrahim Paşa'nın oğlu	" "
Ahmet Ağa	Basra eski Mütesellimi	" "
Abdüllatif Çelebi	Tüccar, Züheyr-zâde	" "
İskender oğlu Petros	Hıristiyan tüccar	" "
Yasef Serkis	Hıristiyan tüccar	" "
Yasef Gale	Yahudi	" "
3-Askeri işler Komisyonu		
İsmi	Görevi-Sıfatı	Konumu
Takiyüddin Efendi	Bağdat Kadısı	Komisyon Başkanı
Mahmut Efendi	Bağdat Müftüsü	Komisyon Üyesi
Mehmet Sait Efendi	Eski müftü	" "
İsmail Bey	Tımarlı Süvari Miralayı	" "
Osman Bey	Piyade 1.Alay Miralayı	" "
İsmail Bey	Piyade 2.Alay Miralayı	" "
Hüseyin Bey	Topçu Miralayı	" "
Hasan Bey	2.Piyâde Alay Kaymakamı	" "
Mahmut Efendi	Ordu dairesi memurlarından	" "

*Kaynak: BOA, İrd. Dh, 2133, 21 Rebiülevvel 1257 (1841).

V-Eyalet'ten Vilayet'e Bağdat Valilik Makamı

Klasik dönemde, Osmanlı taşra eyaletlerinde sık sık yaşanan vali isyanlarından sonra, Tanzimat süreci ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu idari düzenlemelerin başında, taşra valilerine yetki kısıtlaması getirilmesi ve görev sürelerinin kısa tutulması olmuştur.

Eyalet meclislerinin kurulması, tımar sisteminin kaldırılması, vergi kaynaklarının toplanması için Muhassıllık Meclislerinin²⁰ oluşturulması ve görev yerlerinin sık değiştirilmesi gibi uygulamalar ile taşra valilerine daha önceleri verilmiş olan yetkilerinin sınırlandırılması ve bir daha merkeze karşı bir başkaldırı girişiminde bulunacak kudrete sahip olmalarının önlenmesi amaçlanmıştır.

20 -Taşra vilayetlerinde iltizam uygulamasında yaşanan mali yolsuzlukları ve vergi kayıplarını önlemek ve Devlet'e ait vergileri doğrudan devlet memurları olan Muhassıllar vasıtasıyla toplamak amacıyla, çalışmaları ve işleyişleri, 25 Ocak 1840 tarihinde meclis-i vâlâ tarafından düzenlenen bir nizamname ile oluşturulan 'muhassıllık' kurumu, umulan sonuçları vermemesi üzerine, iki yıl sonra 1842 senesinde lağvedilmiş ve vergilerin toplanmasında yeniden iltizam uygulamasına dönülmüştür. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, ss.32-43. Musa Çadircı, *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2.baskı.1997.ss.212-225.

Ancak buna mukabil, Tanzimat sonrasında valilerin, artan kamu hizmetlerinin temin edilmesi ve büyüyen bürokrasinin düzenli bir şekilde görevlerini yerine getirmelerinin sağlanması, aksaklıkların giderilmesi, denetimlerinin yapılması ve görevini ihmal edenlere veya kötüye kullananlara gerektiğinde cezai müeyyidelerin uygulanması konularında, devletin eyalette baş temsilcisi olarak, valilerin yetki ve sorumlulukları oldukça artırılmıştır.

1864 senesinde vilayet sistemi uygulanmaya başlanmış ve 29 Şevval 1287 (1870) tarihinde açıklanan ve 129 maddeden oluşan İdare-i Umumiye-i Vilayat Nizamnamesinde, valilerin yetki ve sorumlulukları şu başlıklar altında sıralanmıştır:²¹

1-Kanun ve yönetmeliklerin yerine getirilmesini sağlamak.

2-Özel bir kanun veya yönetmelik ile devlet merkezinin emir veya kararnamesi ile mukarrer olan maddeleri uygulamak.

3-Birinci derecede Mutasarrıflar ile vilayet merkezindeki memurları, ikinci derecede onlar vasıtasıyla bütün idare şubeleri memurlarını teftiş ederek, azli icap edenlerin azline ait tedbirleri almak.

4-İcabı halinde memurların muhakemesine emir vermek.

5-Denetimlerde görülen hata ve noksanları düzeltmek ve mülkiye memurlarından tayinleri vilayete çıkan olanları seçmek ve nahiye meclislerinin toplanma zamanlarını belirlemek ile bunların kararlarından izni bulunanlardan yetkisi dahilinde bulunanlara izin verip, Bâb-ı âliden izin alınması gereken meselelerde alacağı ruhsata göre tebligatı yerine getirmek.

1831 senesinde Bağdat'ın yanı sıra Musul, Şehrizer ve Basra eyaletlerinin valiliği de Ali Rıza Paşa'ya verilmiştir. Ali Rıza Paşa'dan sonra Bağdat valiliğine 1842 senesinde Mehmet Necib Paşa atanmıştır²².

Mithat Paşa'nın Bağdat valiliği (1869-1871) döneminde Bağdat'ta vilayetsistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemle birlikte Bağdat vilayetinim idari yapısı daha da kurumsallaştırılmış ve kamu hizmetleri idari, güvenlik, maliye, adliye, bayındırlık, eğitim, ulaşım ve sağlık gibi alanları modern devlet yapısında düzenlenmeye ve sunulmaya başlanmış ve bu kurumlarda hizmet yapan, başta vali olmak üzere, tüm kamu görevlilerine düzenli olarak maaş ödenmeye başlanmıştır.

Tanzimat süreci ile birlikte göreve başlayan tüm valilerin görev sürelerinin kısa tutulması ve sık sık görev yerlerinin değiştirilmesi de oluşturulan merkezîyetçi yapının bir yansıması olarak, Bağdat valilik makamına atanmış olan valilere de uygulandığı, 2 ve 3 nolu tablolardan açıkça görülmektedir.

21 -İsmail Hakkı Görelî, *a.g.e*, s. 10.

22 -BOA, Cev. Dh, 13091, Şevval 1261 (1845).

Tablo-2

1831-1869 yılları arasında, Bağdat Eyaletinde görev yapan
Valilerin isimleri ve görev süreleri*

Valinin İsmi	Göreve Başlama Tarihi		Görev Süresi		
	Hicri	Miladi	Yıl	Ay	Gün
Ali Rıza Paşa (Laz)	1246	1831	12	-	-
Mehmet Necip Paşa	1258	1842	6	-	-
Abdülkerim Nadir Paşa	1264	1848	1	6	-
Vecihi Paşa	1266	1850	-	10	21
Mehmet Namık Paşa	1267	1851	-	1	5
Mehmet Hurşit Paşa(Gözlüklü)	1268	1852	5	-	27
Ömer Paşa (Serdar-ı Ekrem)	1273	1857	1	4	-
Mustafa Nuri Paşa (Ser Kâtip)	1275	1859	1	4	-
Ahmet Tevfik Paşa	1276	1860	-	6	22
Mehmet Namık Paşa (ikinci defa)	1277	1861	7	6	-
Takiyüddin Paşa	1284	1868	1	-	-

*Kaynak: Bağdat Salnamesi 1300(1882), s.51. Bağdat Salnamesi 1312(1894), ss.139-140.

Tanzimat sonrası, Bağdat'ta valilik makamına atanan valilerin görev sürelerinin kısalığı, Bağdat vilayetinin sahip olduğu zengin yer altı ve yerüstü kaynaklara rağmen, bir türlü hak ettiği gelişmeyi yakalamamış olmasının başlıca nedenleri arasında sayılmıştır.

Tablo-3-

1869-1917 yılları arasında Bağdat Vilayetinde görev yapan
Valilerin isimleri ve görev süreleri *

Valinin İsmi	Göreve Başlama Tarihi		Görev Süresi		
	Hicri	Miladi	Yıl	Ay	Gün
Ahmet Mithat Paşa	1285	1869	3	-	21
Mehmet Rauf Paşa	1288	1872	1	-	-
Redif Paşa	1289	1873	1	11	15
Abdürrahman Paşa	1291	1875	1	9	23
Akif Paşa	1293	1877	-	10	7
Kadri Paşa	1293	1877	-	9	24
Abdürrahman Paşa (ikinci defa)	1294	1878	1	10	29
Takiyüddin Paşa (ikinci defa)	1296	1879	6	2	15
Mustafa Asım Paşa	1303	1886	2	8	16

Seri Paşa	1305	1888	1	6	21
Hacı Hasan Refik Paşa	1307	1889	4	10	4
Ataullah Paşa	1312	1894	2	10	22
Namık Paşa	1315	1897	3	3	13
Ahmet Feyzi Paşa (Vekâleten)	1318	1900	2	1	29
Abdülvahap Paşa	1320	1902	-	11	18
Mecit Bey	1321	1903	1	1	16
Ebubekir Hazım Bey	1322	1904	-	10	13
Nazım Paşa (Birinci) ¹	1325	1908	?	?	?
Necmeddin Molla?	?	?	?	?	?
Mehmet Fazıl Dağistanlı Paşa (Vekâleten)	1327	1909	-	3	-
Mehmet Şevket Paşa	1327	1909	-	8	28
Hüseyin Nazım Paşa (İkinci)	1328	1910	-	10	9
Yusuf Ağâh Paşa(Vekâleten)	1329	1911	-	5	11
Cemal Bey	1329	1911	-	11	21
Mehmet Zeki Paşa	1330	1912	-	6	9
Hüseyin Celal Bey	1331	1913	-	5	4
Cavit Paşa	1332	1914	-	10-11?	-
Dr. Reşit Bey (Vekâleten)	?	?	?	?	?
Süleyman Nazif Bey	1333	1915	-	6	1
Nurettin Bey	1333	1915	-	8	7
Halil Paşa	1334	1916	1	1	29

*Kaynak: *Bağdat Salnamesi* 1300(1882), s.51. 1312 (1894), s.140. Cemil Musa El-Neccar, *El-İdare El-Osmaniyye fi Vilayeti Bağdat, min a'hd El-Vali Mithat Paşa ilâ nihayet El-Hükmü'l-Osmani, 1869-1917*, Mektebet Medbuli, Kahire, 1991, ss.473-474.

VI- Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı

Osmanlılar, bir bölgenin idari taksimatını düzenlerken, o yörenin askeri koşullarını dikkate almakla birlikte, bölgenin içinde bulunduğu coğrafi, iktisadi ve sosyal yapısını da gözетerek gerçekleştirmekte idiler.

Bu bağlamda, Irak coğrafyasının idari taksimatı bütün bu hususlar dikkate alınmakla beraber, genellikle de Bağdat'ta görev yapan veya yapacak olan valinin güç ve nüfuzuna ve İstanbul ile olan ilişkisine göre de düzenlenmekte idi²³. Zira Bağdat eyaleti, diğer eyaletler arasında daima merkez konumda olmuş ve bu yüzden hiçbir zaman eyalet statüsünden çıkarılmamıştır. Oysa Musul, Şehrızor ve Basra eyaletleri, zaman zaman eyalet statüsünden çıkarılıp, birer sancak olarak Bağdat eyaletine bağlandıkları dönemler olmuştur.

1849 senesinde, Süleymaniye ve Ravendüz Sancaklarını içine alan ve Kerkük eyalet merkezi

23 - Abdülaziz Süleyman Nevvar, *Mısır ve'l-Irak, dirâse fi Tarih el-a'lâkât beynehumâ hatta nüşûb el-harb el-â'lemiyye el-ûla*, Mektebet el-Encilo el-Mısıriyye, el-Kahire 1968, s. 61.

olmak üzere Şehrizor²⁴ eyaleti kurulmuş ve valiliğine yine Bağdat valisi Ali Rıza Paşa atanmıştır²⁵. Ancak 1851’de Musul ve Şehrizor eyaletleri birer sancak olarak tekrar Bağdat’a ilhak edilmişlerdir²⁶.

1864 senesinde Mithat Paşa tarafından genişletilen ve ilk başta Tuna vilayetinde tatbik edilen vilayet sistemi, yine Mithat Paşa’nın Bağdat valiliği döneminde 1869 senesinde Bağdat vilayetinde de uygulanmaya konulmuştur.

1864 senesinde ilan edilen vilayet nizamnamesinin mukaddimesinde; ‘memleketin kıtaat-ı müteaddidesi Livaların münasebatına göre devâiri müte’âddideye taksîm ile her dâire vilâyet ismiyle yâd olunacağı ve her daire idare-i merkezîyyenin bulunduğu sancakla beraber livalara münkasim olarak, her bir sancak’ta bir mutasarrıflık idâresi bulunacağı ve her kaza dahi bir kayımakamlık olduğu ve her kaza kurâ’ya (köylere) münkasim olup, her karyede bir idâre-i belediye bulunacağı ve bazı kurâ’nın içtimâ’ından hâsıl olan küçük dâireler hasbe’l-mevki’ müstakil kaza olmayup, diger bir kaza’ya ilhâkı suretîle idâre olunacağı ve bunlar nâhiye itibâr kılınacağı ve kasaba ve şehirlerde lâ’akal (en az) elli hâne bir mahalle itibâr olunup, her bir mahalle bir karye (köy) hükmünde bulunacağı” bildirilmiştir.²⁷

1877 senesinde, Bağdat vilayeti, Musul ve Şehrizor’un da içinde bulunduğu 6 Sancak ve 28 kazadan oluşmakta idi.

-
- 24 -Şehrizor, Kerkük ile Süleymaniye arasında bir bölgenin ismi olup, Kubat bin Firuz Sasani tarafından yapılmıştır, bu yüzden bu şehre aynı zamanda Şehr-i Firuz denilmekte idi. Burada eskiden beri iktidarda kalmak zor ve güç olduğundan, buraya Şehrizor denilmesine vesile olmuştur. Hurşid Paşa’nın tespitlerine göre; “Şehrizor yahut Şehrizûl, el-ân Süleymaniye sancağı sayılan liva dâhilindeki birçok köyden oluşan iki kazayı içeren eski imarlı bir yer” olduğu bildirilmiştir. Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Takvîmhâne-i A’mire, H.1277-M.1860, İstanbul, s.234-247. Ayrıca bu eserin çevirim yazısı ve tıpkıbasımı için bkz; Mehmed Hurşid (Paşa), *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çevirimyazı: Alâattin Eser, Simurg, İstanbul 1977
- 25 - BOA, İrd. Dh, 12777, 8 Ramazan 1266 (1849). Bu iradede, Şehrizor eyaletinin kuruluşuna ilişkin; «Süleymaniye ve Ravendüz Sancaklarının Bağdat’tan uzak olmaları, buranın asayişinin temini zorlandığı ve bölgenin kalkındırılması için Kerkük merkez olmak üzere Şehrizor namı ile bir Eyalet-i mahsusâ teşkil edilmesi ve valiliğine Ali Rıza Paşa’nın atanması” kararı alınmıştır.
- 26 -BOA, İrd. Mec. Vâl, 8892, 20-Zil’kade-1268.
- 27 - İsmail Hakkı Göreli, 1945, a. e, s. 7-8.

Tablo-4

1877-78 senesinde Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı*

Vilayet	Sancak	Kaza
Bağdat	Bağdat	Horasan, Hanekin, Dileym, Sâmarra, Aziziye, Kâzımiyye, Kut, Mendili, Â'ne
	Musul	Dihok, Zaho, A'kra, İmadiyye
	Süleymaniye	Barbar, Şehripazar, Karadağ, Gülanber, Merke
	Kerbela	-
	Hille	Divâniye, Sammara, Şamiyye, Necef-i Eşref, Hindiye
	Şehrizer	Erbil, Ranya, Ravendüz, Islahiye, Koysancak

*-Kaynak: Kemal h.Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,2003, s.161.

Tanzimat sonrasında, Irak vilayetlerinin idari taksimatı, zaman zaman değiştirilmiş ve son olarak Sultan II. Abdülhamit döneminde 1878 senesinden sonra yeni bir idari taksimata tabi tutulmuştur. Bağdat vilayetinin yanı sıra, Basra ayrı bir vilayet statüsüne, Musul ise, Şehrizer vilayetini de içine alarak İstanbul'a bağlı yeni bir vilayet haline dönüştürülmüş ve Osmanlı idaresinden çıktığı 1.Dünya Savaşı'na kadar bu yapıda kalmıştır.

1895 senesinde Bağdat vilayetinin yüzölçümü 139960 km² olduğu, idari açıdan Bağdat, Divaniye ve Kerbela olmak üzere 3 sancak, 17 kaza ve 34 nahiyeden oluştuğu tespit edilmiştir.²⁸

Tablo-5

1895 senesinde Bağdat Vilayetinin İdari Taksimatı*

Vilayet	Sancak	Kaza
Bağdat	Bağdat	Horasan, Aziziye, Kâzımiyye,Cezire, Dileym, Kut El-Ammara, Hanekin, Mendili,Sâmarra, Bedre, Â'ne
	Divaniye	Divâniye, Hile, Semava, Şamiyye,
	Kerbela	Kerbela, Hindiye, Necef-i Eşref, Zora

*-Kaynak: Nazâret-i Umur-ı Ticâret-ü Nâfi'a, a.g.e, 1316, s.2.

Son olarak 1906 tarihli Bağdat Salnamesine göre, Bağdat vilayeti, 3 sancak, 20 kaza ve 37 nahiyeden oluştuğu zikredilmiştir. Tablo 6'da görüleceği üzere, bu dönemde idari birimler, 1, 2 ve 3 ayrı derecede sınıflandırılmıştır. Ancak bunların hangi verilere göre böyle bir sınıflandırmaya tabi tutulduklarına ilişkin bir bilgiye ulaşılamamış ise de yüz ölçümü, nüfus miktarı gibi veriler dikkate alınarak yapıldığı tahmin edilmektedir.

Tablo-6-

1906 senesinde Bağdat Vilayeti'nin İdari Taksimatı*

Sancak	Sınıf	Kaza	Sınıf	Nahiye	Sınıf
Bağdat	1	Bağdat	-	Azamiye	2
		Kazımiyye	3	-	-
		Samarra	3	Tikrit	1
		Horasan	1	Şehriban	1
				Halis	1
		Hanekin	1	Benekdere	1
				Kızılrabat	1
		Mendeli	2	-	-
		Bedre	3	Garibe	2
				Cessan	2
		Kutulamare	2	-	-
		Aziziye	2	Selmanpak	1
		Cezire	2	-	-
		Dileym	1	Hît	2
				Felluce	2
				Kubeyse	3
				Rahaliyye	3
		A'na	3	El-Kaim	2
				Cebel-Alus	3
Hadîse	3				
Kerbela	2	Kerbela	Miseyyeb	1	
			Şeffatiyye	1	
		Hindiye	1	Kifil	3
		Necef	1	Kûfe	1
				Hore'l-Dihn	2
				Rahba	3
Rizâza	3	-	-		

Divaniye	1	Divaniye	-	Dıgâra	1	
				El-Bideyr	1	
				A'fek	-	
				Fevvar	-	
	Hille	1			Memduhiyye	1
					Barmane	2
					Nehirşah	2
					Havas	2
					Mahavil	2
	Şamiyye	1			Şennafiyye	2
					Horallah	2
					Salahiyye	2
					Gammas	2
	Samava	2			Hıdırderraci	1
					Ebu Civarir (Rumeyse)	2

*-Kaynak: Bağdat Vilayeti Takvim-i Sâl, 1323(1906),ss.202-203.

Sonuç

Bu çalışmamızın sonunda aşağıdaki hususları tespit etmemiz mümkündür:

1-Bağdat, 16. ve 17. yüzyıllarda, Osmanlı Devleti ile İran Safevi Devleti arasında yaşanan uzun siyasi ve askeri mücadelenin alanı olmuştur. 1534 senesinde İran elinden alınarak, Osmanlı idaresine giren Bağdat, 1622 senesinde yeniden İran idaresine geçmiş ise de, Sultan 4. Murat tarafından geri alınarak yeniden Osmanlı idaresine dahil edilmiş ve 1. Dünya savaşında 1917 senesine kadar, yaklaşık 400 yüzyıl Osmanlı Devleti idaresinde kalmıştır.

2- Sultan 2. Mahmut döneminde, kölemen valilerin son temsilcisi olan Bağdat valisi Davut Paşa, Halep valisi Ali Rıza Paşa tarafından 1831 senesinde görevden alınmış ve Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresi yeniden tesis edilmiştir.

3- Bu süreçle birlikte, 1831 senesinde Bağdat'ta meydana gelen veba salgını ve Dicle Nehri'nin taşması sonucu, sel felaketleri, büyük bir nüfus kaybına ve altyapı tahribatına neden olmuştur. Ancak Davut Paşa'nın savaşız olarak teslim olması, Bağdat'ı ayrıca büyük bir iç savaş felaketinden kurtarmıştır.

4-Ali Rıza Paşa'nın Valilik döneminde (1831-1842), Bağdat'ta Osmanlı merkezi idaresi tesis edilmiş, yeni idari düzenlemeler hayata geçirilmiş ve eyalet meclisi kurulmuştur. Bu eyalet meclisinde idari, şer'i, mali ve askeri hususlarda toplumun ve eyaletin sorunlarını görüşmek ve çözüm önerilerinde bulunmak üzere, devlet yetkilileri ile birlikte, halkın ileri gelenlerinden ve dini kesimleri temsil eden kişilerden oluşan ayrı ayrı ihtisas komisyonları kurulmuştur.

5-Midhat Paşa'nın 3 yıl süren (1869-1871) Bağdat valiliği döneminde, Bağdat'ta eski eyalet sisteminden vazgeçilerek, vilayet nizamı uygulanmaya başlanmıştır. Bu süreç ile birlikte valilerin

yetki ve sorumlulukları net bir şekilde belirlenmiş ve vilayetin idari birimleri de ihtisas lanlarına göre modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Ancak Tanzimat sonrasında, taşra vilayetlerin idari taksimatları ile birlikte valilerinin de sık sık değiştirilmesi, genel olarak bütün taşra vilayetlerinde olduğu gibi Bağdat vilayetinde de, bütün ıslahat girişimlerine rağmen, umulan sosyal ve ekonomik gelişmelerin elde edilememesinde önemli bir etken olmuştur.

Kaynaklar

Başkanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları: (BOA)

Cevdet Dâhiliye. (Cev.Dh.)

İrade-i Meclis-i Vâlâ.(İrd.Mec.Vâl.)

İrade-i Mühimme Defteri (İrd.Müh.Def.)

Kitap ve Makaleler:

Bağdat Salnamesi 1300(1882). 1312(1894).

Bağdat Vilayeti Takvim-i Sâl, 1323(1906).

Çadircı, Musa; *Tanzimat döneminde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2.baskı.1997.

El-Azzavî, Abbas; *Tarihü'l-Irak Beyne'l-Ihtilaleyn*, c 4, Şeriket Etticare ve't-tiba'a El-mahdüde, Bağdat,1949.

El-Bustani, Mehdi Jawad Habib; Bağdad'daki Kölemen Hâkimiyetinin *Te'sisi ve Kaldırılması ile Ali Rıza Paşa'nın Vâliliği (1749-1842)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979.

El-Neccar, Cemil Musa; *El-İdare El-Osmaniyye fi Vilayeti Bağdat, min a'hd El-Vali Mithat Paşa ilâ nihayet El-Hükmü'l-Osmani, 1869-1917*, Mektebet Medbuli, Kahire, 1991.

Görelî, İsmail Hakkı; *Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış*, Türk Hukuk Kurumu, Sayı: 85, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1945.

Hurşid (Paşa), Mehmed; *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Takvîmhâne-i A'mire, İstanbul,1860.

İnalçık, Halil & Quataert, Donald, Editör; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1600-1914*, c.2, Eren Yayıncılık, 2004.

Karpat, Kemal; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Longrigg, Stephen Hemsley, *Arbaat-u Kurun min tarihü'l-Irak el-hadis*, tercemet Cafer el-Hayyat, menşürât el-Şerif el-Radi, Kum, İran 1968.

Marufoğlu, Sinan; *El-Irak fi'l-Vesaik El-Osmaniyye*, Dar El-Shorok, Amman, 2006.

Murat, Cengiz ve diğerleri, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Global Strateji Enstitüsü, Ankara, 2006.

Nezaret-i Umur-ı Ticaret-ü Nafia, *Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin 1313 senesine mahsus*

İstatistiki Umumisidir, Alem Matbaası, İstanbul, 1316.

Nevvar, Abdülaziz Süleyman; *Mısır ve'l-İrak, dirâse fi Tarih el-a'lâkât beynehumâ hatta nüşûb el-harb el-â'lemiyye el-ûla*, Mektebet el-Encilo el-Mısıryye, el-Kahire 1968.

Ortaylı, İlber; *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul 1985.

Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Sahillioğlu, Halil, *Min Tarih el-Aktar el-Arabiyye fi el-ahd el-Osmani*, Merkez El-Ebhas li't-tarih ve'l-funun ve'l-sakafa el-İslamiyye(İrsika) İstanbul, 2000.

Süreyya, Mehmet; *Sicill-i Osmânî yahut Tezkere-i Meşâhîr-i Osmânîyye*, Matbaa-î âmîre, C.2, 1311.

Takvim-i Vakayi Gazetesi, sayı; 3, 14 Cemaziyelahir 1247 (20 Kasım 1831).

(Tablo içindeki dipnotlar)

1 - Ulaşabildiğimiz Bağdat Salnameleri, en son Hazım Bey'in döneminde 1904 senesinde yazılmıştır. Birinci Nazım Paşa'nın göreve başlama ve ayrılma tarihleri hakkında sağlıklı bilgi tespit etmek mümkün olamamıştır. El-Neccar'ın birkaç farklı kaynaktan derlediği Bağdat valilerin listesinde, Birinci Nazım Paşa'nın göreve başlama tarihi Hicri 23.12.1325-Miladi 27.1.1908 olarak verilmiş, ancak görevden ayrılma tarihi boş bırakılmıştır. Arkasından gelen vali Molla! Necmeddin'in göreve başlama tarihi boş bırakılmış, görevden ayrılma tarihi ise Hicri 30.04.1327-Miladi 20.05.1909 olarak verilmiştir. Cemil Musa El-Neccar, a.g.e, ss.473-474.